

اعجاز خسروانی

بررسی سبک شناسی آثار منثور امیر خسرو دهلوی

مؤلف: ابراهیم رضایی

انتشارات دیباچه

سرشناسه: رضایی، ابراهیم، ۱۳۴۲ -

عنوان و نام پدیدآور: اعجاز خسروانی: (بررسی سبک‌شناسی آثار منثور امیر خسرو دهلوی) / ابراهیم

رضایی

مشخصات نشر: کرمانشاه: دیپاچه، ۱۳۹۷.

شابک: 978-600-8324-68-3

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

مشخصات ظاهری: ۲۶۹ ص، ۲۳/۵*۱۶/۵.

یادداشت: کتابنامه: ص، ۲۶۵.

عنوان دیگر: بررسی سبک‌شناسی آثار منثور امیر خسرو دهلوی.

موضوع: امیر خسرو، خسرو بن محمود، ۶۵۱-۷۲۵ق. - نقد و تفسیر

موضوع: Amir Khosrow, Khosrow Ebn Mahmud -- Criticism and interpretation

موضوع: نثر فارسی - قرن ۸ - تاریخ و نقد

موضوع: Persian prose literature -- 14th century -- History and criticism

موضوع: سبک‌شناسی

موضوع: Style, Literary

رشته تحصیلی: ادبی: ۸۳۴ / ۸۴۸

رده بندی کتبی: ۶۰۰ / ۶۰۰ الف ۶ / ۵۳۵۸ pir

شماره کتابشناسی ملی: ۵۱۵۷۹۳

اعجاز خسروانی

(بررسی سبک‌شناسی آثار منثور امیر خسرو دهلوی)

ابراهیم رضایی

ناشر: دیپاچه

صفحه آرای: سهیلا صیادپور

چاپ و صحافی و لیتوگرافی: معرفت

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

مقدمه	۹
فصل اول: مقدمه	۱۵
۱-۱- کلیاتی پیرامون سبک‌شناسی و سبک‌ادبی	۱۷
۱-۱-۱- سبک‌شناسی نظری و ادبی	۱۹
۱-۱-۲- ارزش سبک‌شناسی	۱۹
۱-۱-۳- سبک‌شناسی ادبی	۲۰
۱-۱-۴- کارکردهای سبک‌شناسی ادبی	۲۱
۱-۲- چشم‌انداز سبک‌پژوهی در زبان فارسی	۲۳
۱-۳- زندگینامه نامه امیر خسرو دهلوی	۲۸
فصل دوم: ترجمه‌ی مقدمه‌ی انگلیسی کتاب خزاین الفتوح	۴۱
۲-۱- مقدمه	۴۳
فصل سوم: صنایع، آرایه‌ها و مختصات کلی در نثر امیر خسرو	۷۵
۳-۱- توصیف	۷۷
۳-۲- اصطلاحات عرفان و تصوف	۸۵
۳-۳- اصطلاحات جنگ و رزم در خزائن الفتوح	۸۸
۳-۴- نمادهای ایرانی و ملی	۹۲

- ۳-۵- واژگان عامیانه ۹۵
- ۳-۶- باورهای عامیانه ۹۷
- ۳-۷- واژگان و ترکیبات نادر در خزائن الفتوح ۱۰۰
- ۳-۸- دانش روز ۱۰۱
- ۳-۹- واژگان حران در خزائن الفتوح ۱۰۵
- ۳-۱۰- مقایسه با مقامات حمیدی ۱۰۶
- ۳-۱۱- خوار شاه ۱۱۱
- ۳-۱۲- واژه‌های هندی ۱۱۲
- ۳-۱۳- حس آئیزی ۱۱۳
- ۳-۱۴- تناقض ۱۱۴
- ۳-۱۵- مذهب نویسندگان خزائن الفتوح ۱۱۶
- ۳-۱۶- مذهب نویسندگان - اعجاز خسروی ۱۱۷
- ۳-۱۷- طنز و هزل و مطایبه ۱۱۸
- ۳-۱۸- مآل ۱۲۳

فصل چهارم: دستور زبان و آرایه‌های لفظی ۱۲۵

- ۴-۱- صنعت‌های لفظی یا بدیع لفظی ۱۲۷
- ۴-۲- تتابع اضافات ۱۲۷
- ۴-۳- کثرت تکرار ۱۲۹
- ۴-۴- واج آرایه - خزائن الفتوح ۱۳۴
- ۴-۵- واج آرایه - اعجاز خسروی ۱۳۹
- ۴-۶- سجع ۱۴۳
- ۴-۷- جناس - خزائن الفتوح ۱۴۵
- ۴-۸- جناس - اعجاز خسروی ۱۵۱
- ۴-۹- اشتقاق یا اقتضاب ۱۵۴

۱۶۰	۴- ۱۰ - اشتقاق - اعجاز خسروی
۱۶۷	۴- ۱۱ - طرد و عکس
۱۶۹	۴- ۱۲ - فعل‌های پیشوندی
۱۷۵	۴- ۱۳ - کاربرد واژگان و ترکیبات در معنای غیر مصطلح در ایران

فصل پنجم: آرایه‌ها و صنعت معنوی ۱۷۷

۱۷۹	۵- ۱ - تصویر
۱۷۹	۵- ۲ - تشبیه
۱۹۰	۵- ۳ - تشبیه و استعاره
۱۹۹	۵- ۴ - تشبیه، تفضیل (جج)
۱۹۹	۵- ۵ - استعاره
۲۱۰	۵- ۶ - ارسال المثل و کنایه
۲۱۰	۵- ۷ - اعجاز خسروی
۲۱۴	۵- ۸ - مراعات نظیر
۲۲۲	۵- ۹ - مراعات نظیر و اعجاز
۲۲۸	۵- ۱۰ - اغراق و مبالغه
۲۲۸	۵- ۱۱ - اغراق - خزائن الفتوح
۲۳۸	۵- ۱۲ - اغراق اعجاز خسروی
۲۴۱	۵- ۱۳ - ایهام
۲۴۳	۵- ۱۴ - ایهام تناسب
۲۴۷	۵- ۱۵ - تضاد (مطابقه: طباق)
۲۵۰	۵- ۱۶ - لف و نشر
۲۵۰	۵- ۱۷ - تلمیح
۲۵۱	۵- ۱۸ - تلمیح - خزائن الفتوح
۲۵۵	۵- ۱۹ - تلمیح - اعجاز خسروی

۲۵۸ ۵ - ۲۰ - ایجاز

۲۵۹ نتیجه

۲۶۱ واژه‌نامه

۲۶۵ منابع و کتابنامه

مقدمه

سبک به معنای واقعی علمی در اروپا توسط علمای زبان‌شناسی اروپا بخصوص شارل بالی، شاگرد زبان‌شناس معروف فردینان دوسوسور و لئو اسپیتزر، به وجود آمد. شاگردان و پیروان آن دو سبک‌شناس بزرگ مسیر آن‌ها را تعقیب کرده و روز به روز سبک‌شناسی را از حوزه نقد ادبی به تمام حیطه‌های دیگر علم سوق دادند. در ایران نیز اولین کتاب درباره‌ی جستار سبک و بررسی علمی سبک سخن ادبی به قلم ملک‌الشعرای بهار است. او به مدد نبوغ خود توانست این علم را در ایران پایه‌گذاری کند و ادبیات کهن‌سال فارسی را به‌دست سبک‌شناسی مورد مطالعه قرار دهد. بعد از این استاد گران‌قدر، پیروان دیگر او راهش را ادامه دادند و با بهره‌گیری از یافته‌های اروپاییان به تحلیل سبک‌شناختی آثار بزرگ اروپاییان پرداختند.

«هر موضوع و فکر، شکل و قالبی برای تعبیه لازم دارد. خوانندگان یک اثر ادبی از روی مطالعه و آشنایی با شکل اثر، معنی مورد نظر نویسنده را می‌فهمند به عبارت دیگر فکر در قالب جمله مستتر است و جداگانه بیان نمی‌شود (بها، ۱۳۲۳: ۱۷).

سیر تطوّر نثر فارسی نشان می‌دهد که تحولات عمیق و بارزی در تاریخ سبک طی کرده و عوامل درون‌متنی و برون‌متنی فراوانی در این تحولات مؤثر بوده است که صورت‌نویسندگان مبدع و خلاق صاحب سبک، یکی از این عوامل است.

بدون شک باورهای تعبیه شده در وجود نویسندگان، اندیشه‌ی او را شکل می‌دهد و اندیشه و تفکر نویسنده، نتیجه‌ی تجربه‌ها و یافته‌های اوست که سبب آفرینش هنری می‌شود. امیر خسرو دهلوی یکی از شاخص‌های مهم دو ادبیات عظیم مشرق زمین، یعنی فارسی و هندی محسوب می‌شود و آثارش مفاهیم کلیدی ادبیات کلاسیک فارسی را در بر دارد.

امیر یمن‌الدین ابوالحسن خسرو دهلوی طوطی شکرشکن و سرآمد شعرای پارسی-گوی هند است. سید جمال‌الدین محمد عرفی شیرازی در مورد او گفته است

بروح خسرو از این پارسی شکر دارم که کام طوطی هندوستان شود شیرین

او علاوه بر شعر در میدان نثرنویسی نیز کارهای فوق‌العاده‌ای انجام داده از جمله آن‌ها می‌توان به اعجاز خسروی یا رسایل‌الاعجاز اشاره نمود. که استاد آن را در فن انشأ تألیف نموده خزائن‌الفتوح یا تاریخ علایی اثر شناخته شده‌ی دیگر امیر خسرو دهلوی می‌باشد. سبک مصنوع کتاب بیانگر تقلیدی آشکار از کتاب تاج مالاثر نظام‌الدین حسن نیشابوری است. نام‌های دیگر کتاب "سرور الروح" و "فتح‌نامه" می‌باشد.

این فتح، غزایر امتوح است هر گوهر از و چراغ روح است

امیر خسرو ۶۵۰ ص ۷

نویسنده درباره‌ی تألیف کتاب می‌گوید: "تا آن‌گونه که در بحور نظم غوص نموده بودم و انبارهای لایگی گرد آورده حواسم که برای سده‌ی والا نثری نیز بیارایم" (امیر خسرو ۷۲۵-۳). کتاب خزائن‌الفتوح از سه نصر برای ما ارزشمند است ابتدا اینکه یک کار کامل و بی‌نقص است. که به خوبی طراحی شده و بگمای نوشته شده است که خواننده را از ابتدا تا پایان به دنبال خود می‌کشد. دوم آنکه این کتاب یکی از بهترین نمونه‌های نثر مصنوع که توسط نویسنده نگارش یافته آشنا می‌نماید. در نهایت اینکه دقیق‌ترین و قابل اعتمادترین تاریخ حوادث شانزده سال اول سلطنت علاء‌الدین خلجی می‌باشد. بخش دیگری از کتاب پیرامون مبارزات ملک کافور در جنوب هند است که این جنگ‌ها توسط خسرو با جرئیات به تصویر کشیده شده و برای خواننده بسیار قابل توجه و گیرا می‌باشد. نسخ متعددی از این کتاب در کتابخانه‌های مختلف موجود است این کتاب به کوشش محمد وحید میرزا استاد دانشگاه لکهنو با پیشگفتاری به زبان انگلیسی و با ضمایمی مفصل در سال ۱۹۵۳ در هند به چاپ رسیده و همین تصحیح در سال ۱۹۷۶ در لاهور تجدید چاپ گردیده است.

اثر دیگر نویسنده که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته کتاب رسایل‌الاعجاز و به عبارت دیگر اعجاز خسروی است این کتاب که موضوع اصلی آن فن نگارش و هنر

نویسندگی است در پنج جلد و در دو مجلد تدوین یافته نویسنده به سبک خود و هم‌چون کتاب خزاین الفتوح در جای جای سخن نثر از ابیات فارسی و عربی بهره گرفته و خواننده را پای به پای به همراه می‌کشاند از ویژگی‌های جالب این کتاب حاشیه‌های مفصل و مفیدی است که در اطراف صفحات آورده به گونه‌ای که گاه حاشیه‌ها جذابیت بیشتری از خود متن دارند. امیر خسرو در کتاب اعجاز خسروی شکل و قیافه‌ی سعدی به خود می‌گیرد و بی سبب نیست که گروهی او را "سعدی هندوستان" لقب داده‌اند. (صفا: ۱۳۶۰: ۳۲۴) هم‌شکلی او با سعدی نه تنها در نثر زیبا و مسجع بلکه از جهت محتوا و شکل سخن گفتن نیز. مان پاشنی طنز و فکاهه با خود دارد سخن طنز گونه‌ی او گاهی حالت افراط به خود گرفته تا اینکه به استفاه از لغات حرام و تابو حالتی غیر متعارف و مشمیزکننده‌ای یافته است. این کتاب نیز مانند کتاب خزاین الفتوح در هند به زیور طبع آراسته گردیده حجم بالای صفحات (حدود هزار و پانصد صفحه) و چاب نامناسب آن شاید یکی از دلایل عدم رغبت پژوهشگران و مصنفان در استفاده بهینه از این اثر سترگ امیر خسرو می‌باشد. نسخ گوناگونی از کتاب رسایل امیر خسرو در کتابخانه‌های کشورمان موجود می‌باشد که می‌توان به دو نسخه آن که در کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی بایگانی است اشاره نمود؛ سخن آخر آنکه به عقیده برخی از اساتید دانشگاه، شیوه نگارش از کتاب‌های امیر خسرو و سایر مکتوبات فارسی پس از ماجرای حمله‌ی نادر شاه افغان به ایران، در زمین هندوستان و فتوحات چشمگیر او، به ایران منتقل گردیده است. آنچه در این مقاله مورد توجه است نخست آشنایی با یکی از موثرترین شخصیت‌های فارسی‌دان شبه قاره یعنی امیر خسرو دهلوی است. او همواره در رکاب پادشاه مغرور غوری حضور داشته و نگارنده‌ی فتوحات وی می‌باشد. نثر امیر خسرو گاه انسان را به یاد ابوالفضل بیهقی مورخ دربار محمود غزنوی می‌اندازد همان نکته سنجی‌ها و تصویرگری‌های دقیق بیهقی را به ذهن خواننده الهام می‌بخشد و گاه ناخواسته سعدی آن شیخ همیشه شاب را که در سخن خود همواره چاشنی بذل و نیشخند به همراه دارد.

نکته‌ی دیگری که در این رساله مورد نظر است شیوه نگارش و سبک خاص امیر لاجین و پیروان هندی او است. در بکار بردن واژگان هندی و گاه ضرب‌المثل‌ها؛ آیین‌ها و

آداب و رسوم آن دیار و نیز نام سرزمین‌ها، اشخاص، شهرها و رودخانه‌ها. نویسندگان در جای جای گفته‌های خود، به اعتقادات و اندیشه‌های شخصی خویش نیز اشاره دارد مثلاً در جایی از کتاب خزاین‌الفتوح سینه‌ی صاف سنیان را عامل پیروزی‌ها می‌داند: "زهی سنیان پاک که آن همه سنگ‌های آلوده را به سختی تمام خرد می‌کردند." (امیر خسرو ۶۵۰: ۱۶۵) و یا آنجا که ایران دوستی خود را با ظرافت اینگونه بیان می‌دارد: "آن شنگل عهد یعنی رای رایان برای رضای بندگان شاه‌نامه‌ی بندگی را به رقم اخلاص بیاراست و شهر دیو گیر را به زیور فردوسی نظم امور داد" (امیر خسرو ۶۵۰: ۱۲۳) تسلط امیر خسرو بر قرآن، احادیث و معارف اسلامی و ویژگی خاصی به آثار او داده است کمتر صفحه‌ای از کتاب خزاین‌الفتوح و نیز اعجاز خسروی می‌تواند یافت که او برای جذابیت بیشتر سخن خود به آیه‌ای از قرآن و یا سخنی از پیامبر اشاره نداشته باشد این استفاده گاه به صورت درج بخشی از آیه یا حدیث است و زمانی کل آیه یا حدیث برای نمونه به چند مورد اشاره می‌گردد.

"و میمنه و میسر به اسناد راه، سوطان ینفق کیف یشا" موید گشت؛ و ساقه بعظام "ثبت اقدامنا" ثابت قدم بودند. "و حجاج به معاضدت" "اولی اجنحه مثنی و ثلاث و رباع فراغ بال یافت و قلب "مومنان" بنی‌اصبعین من اصابع‌الرحمان یقلب کیف یشا" قرار گرفت

بعزم غزا پای کردند محکم "جنود الارض باهم"

(امیر خسرو ۶۵۰: ۱۲۵)

و یا در جلد دوم از کتاب اعجاز خسروی آنجا که می‌گوید: "... ما نیز آنجا که با چندین جبروت مملکت سلیمانی و عظمت جهانبانی در مقام عبودیت خود را درری ضعیف تصور می‌کنم رعایت مهمات کلکم راع و کلکم مسیول عن رعیتة" "به غایتی می‌نمایم که مهابت شیران سریر ما تا گرگان و حلوان رسیده است" (امیر خسرو ۶۵۰: ۶)

از ویژگی‌های دیگر کتاب اعجاز خسروی می‌توان به مناظرات زیبای آن اشاره نمود چنان که می‌دانیم مناظره فنی است که نویسندگان میان دو پدیده؛ اعم از اشیا، گیاهان، جانوران و... گفتگو و مباحثه ایجاد می‌نماید و هر یک از دو طرف به بیان خصلت‌ها و ویژگی‌های خود می‌پردازد و تلاش می‌نماید تا طرف مقابل را تسلیم نظرات و برتری‌های

خود قرار دهد. در ادب فارسی مبدع فن مناظره را به اسدی طوسی نسبت داده‌اند. از چهره‌های مشهور مناظره در شعر را می‌توان به ناصر خسرو قبادیانی اشاره نمود همو که در قصاید خود با هنرمندی میان پدیده‌ها مجادله و گفتگو قرا می‌دهد مثلاً مناظره‌ی میان درخت چنار و کدو بن. از معاصرین شاید پروین اعتصامی بهترین نمونه‌ای باشد که در سراسر دیوان خود با این شیوه آرا و اندیشه‌های خود را بیان داشته مثلاً مناظره‌ی میان سیر و پیاز و... امیر خسرو در رساله‌الاعجاز در کتاب پنجم مناظره‌ی زیبا و البته بسیار طولانی میان شمشیر و فلم ایجاد نموده است که هر کدام به ویژگی‌های خود اشاره نموده و برترن‌های خود را به رخ دیگری می‌کشاند برای نمونه بخشی از این مناظره را می‌آوریم.

"اگر سر بر آید می‌کنی که خدای عزوجل قتیل تو را مرتبه‌ی احیا بخشیده است و شکفته سپر ماهی نبی السیف بر زبان رانده است و السیف محاذی الذنوب گفته سرنیشت من در لوح محفوظ ازین بالاتر است که خداوند کافونون به من سوگند یاد کرده است که نون والقلم و مایسترون تعلیم عالم بر من نبشته که علم بالقلم علم الانسان ما لم یعلم تویی که از جمله‌ی علمهات عاری می‌بیدی چنانکه همه جاهلان تو را کار خواهند فرمود ولیکن عالمی باید تا انگشت بر حرف من نهد تختی تو هیچ با نقش من باز نخواند...." (امیر خسرو ۶۵۰: ج ۵ ۲۳)

و نمونه‌هایی از این دست را می‌توان در این کتاب به خوبی مورد بررسی قرار داد. از آنجا که هدف اصلی ما در این نگارش بررسی سبک‌شناسی یا سبک‌شناختی آثار این نویسنده می‌باشد جستجو و مطالعه در حوزه‌های مختلف را به پژوهشگران علاقه‌مند واگذار نموده و اصل سخن و کار خویش را سپرداریم. و عذر تقصیر می‌آوریم چنان که خود او گفته است. "اگر در صحف این اسفار قلم تالی را جایی بیرون از جدول ادب جولانی رفته باشد و کلماتی که نه شایان شان پادشاه دین پناه بود از سر جهل و غفلت به تحریر پیوسته... ثبت کن تا عفو عمیم خود را، حافظ جان بنده گرداند (امیر خسرو ۶۵۰: ۱۷۲)